Debreczeni Attila

Csokonai és a többiek

Az irodalomtörténész Borbély Szilárd – szubjektív pályaképvázlat*

Borbély Szilárd irodalomtörténészi pályája egy Csokonai témájú szakdolgozattal indult, s negyedszázaddal később a szintén Csokonaival foglalkozó habilitációs értekezés benyújtásával zárult le, ami végül poszthumusz tanulmánykötetként jelenhet csak meg. Írásomban e két végpont között megtett utat vázolom fel. Nem lehet ez más, mint szubjektív hangú áttekintés, hiszen ebben a negyedszázadban egyetemi kollégák voltunk, egy oktatói szobában dolgoztunk, számos közös vállalkozásunk volt. A pálya értékelése, az eredmények megmérése mások dolga lesz, a közelség elveszi a távlatot, csak egy vázlatos pályakép megrajzolására vállalkozhatom.

Borbély Szilárd a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar szakán végezte tanulmányait, szakdolgozata Szuromi Lajos tanár úr témavezetésével készült Csokonai *Értekezés az epopoeáról* című tanulmányáról, mellyel 1989-ben országos diákköri győztes lett. Ugyanebben az évben diplomázott, s óraadóként kezdte munkáját az egyetem irodalmi intézetében, majd rövid idő múlva, a Szuromi tanár úr váratlan betegsége és kényszerű visszavonulása miatt megüresedett tanszéki állásra került tanársegédként. Mindvégig itt dolgozott, órákat tartott még 1992 és 1995 közötti kandidátusi aspirantúrája idején is, melynek végére – Dávidházi Péter irányításával – elkészült a dolgozata.

Értekezése, *A Vanitatum vanitas szövegvilágáról* című kötet[1] a Kölcsey-bicentenárium idején megélénkült szakirodalmi érdeklődés közepette, a versről ekkoriban készült több nagy elemzés mellett is képes volt egészen új szempontokat felvetni, s ezzel komoly szakmai érdeklődést kiváltani. A szövegértelmezéseknek ahhoz a vonulatához kapcsolódott, amely a verset régi szöveghagyományok felől olvasta, s nem az életrajz tényeit és a különböző teoretikus és ideologikus tartalmakat kívánta nyomozni benne. A *vanitas*-irodalomhoz tartozóként mutatta fel a prédikációs és ponyvairodalom bizonyos hagyományait, s a régiség mellett olyan 18. századi költői és elmélkedő szövegek jelentőségére irányította a figyelmet, mint Kisfaludy Sándor *Boldog szerelem*-ciklusa vagy Herder történetfilozófiai írásai. A szakmai normákat teljességgel követő értekező formában készült könyv végén óvatosan hangot kapó személyes szkepszis ugyanakkor

---

* Írásom eredetileg utószónak készült Borbély Szilárd *„Nyugszol a' nyárfáknak lengő hívesében": Tanulmányok Csokonairól* című poszthumusz könyvéhez: itt némi változtatással, jegyzetelt formában közlöm. A kötet a lapszám megjelenésekor tördelt változatban van, a kiadás jelenleg a jogutód hozzájárulására vár. [A kötetről lásd Veisz Bettina írását jelen lapszámban. – *A szerk.*]

[1] Borbély Szilárd, *A* Vanitatum vanitas *szövegvilágáról*, Fehérgyarmat, Kölcsey Társaság, 1995.

már jelezte a későbbiekben egyre erősebben megjelenő szerzői távolságtartást saját irodalomtörténészi pozíciójától: a hiábavalóság értelmezése helyett, ami a könyv tárgya, indokoltabbnak tartotta volna az értelmezés hiábavalóságáról beszélni.

A Kölcsey-könyv írásának idején Borbély Szilárdnak számos más témájú tanulmánya is megjelent, foglalkozott Ungvárnémeti Tóth Lászlóval, Ányos Pállal, Arany Jánossal, Kármán Józseffel, Sárváry Pállal. Aztán az új intézeti vállalkozás, a *Csokonai Könyvtár Források* című forráskiadás-sorozat indításakor elvállalta Bolyai Farkas drámáinak sajtó alá rendezését, ami 1998-ban meg is jelent.[2] A választás nem független attól a színházi és drámatörténeti érdeklődéstől, amely már ekkoriban jellemezte, még jórészt ilyen tárgyú szemináriumain, speciálkollégiumain. Ezt követően pedig megszaporodtak, majd állandóvá váltak színházi munkái, termékeny drámaszerzővé válván. A Bolyai-szövegkiadás az 1817-ben megjelent *Öt Szomoru Játék*ot és az 1818-as vígjátékot, *A' pári'si per*t adja közre kritikai feldolgozásban, jegyzetekkel. A korrekt filológusi teljesítmény mellett is érződik, hogy a sajtó alá rendező érdeklődése elsősorban a drámaszövegek nyelvére, a kor színpadi gyakorlatára irányul, s ezt a kísérőtanulmány egyértelműen fókuszpontba is helyezi, amikor az adott keretek között ki nem bontható, de további kutatásokra sarkalló észrevételeket fogalmaz meg a *Bánk bán* árnyékából kibújni nem tudó Bolyai-drámák világára nézve.

Pályájának ebben az első évtizedében sem került ki Csokonai Borbély Szilárd érdeklődéséből: időnként egy-egy tanulmányt szentelt neki, s folyamatosan készült a kritikai kiadásra, melynek zárókötetei végül négyen, intézeti munkatársak készítettük el. A *Tanulmányok*ban és a *Feljegyzések*ben[3] Csokonai műfaji-poétikai tárgyú írásainak sajtó alá rendezése volt a feladata (mindkettő 2002-ben jelent meg). Itt zárult le a szakdolgozóként elkezdett munka is, az eposz-tanulmány feldolgozása, de a Dayka-jegyzetek, a *Dorottya*-előszó, a költészeti kézikönyv tervezete és a verstani és műfajpoétikai feljegyzések is az ő olvasatában lettek hozzáférhetőek e kiadásban. S az olvasat itt nem pusztán a sajtó alá rendezett szövegre vonatkozik, hanem mindarra, ami azt körülveszi. Már a Bolyai-kiadásnál látható volt, hogy a jegyzet számára nem pusztán (s talán nem is elsősorban) a filológiai ismeretek közlésének a tere, mivel az értelmezői gondolatfutamok időnként átveszik az uralmat felettük.

A Csokonai-kiadás lezárásával párhuzamosan új irányt kívántunk szabni a tanszéken az idők során megformálódott kutatócsoport munkájának, s a Kazinczy-életmű feldolgozása megfelelő kihívásnak tűnt. Sorozatszerkesztő társakként előbb pályázatok keretében megalapoztuk a kiadást, majd a legelső tervek megvitatása után nagyjából egy évtizeddel, 2009-ben elkészültek az első kötetek. Az egyik a *Fordítások Bessenyeitől*

---

[2] Bolyai Farkas, *Drámák*, s. a. r. Borbély Szilárd, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998.

[3] *Csokonai Vitéz Mihály összes művei: Tanulmányok*, s. a. r. Borbély Szilárd, Debreczeni Attila, Orosz Beáta, Bp., Akadémiai, 2002; *Csokonai Vitéz Mihály összes művei: Feljegyzések*, s. a. r. Borbély Szilárd, Debreczeni Attila, Orosz Beáta, Szép Beáta, Bp., Akadémiai, 2002.

Pyrkerig címet viseli,[4] s Kazinczy önállóan megjelent nagyobb fordításait tartalmazza, közülük az első négy Borbély Szilárd sajtó alá rendezésében olvasható. E négy mű között van a fiatal Kazinczy két legnagyobb hatású szépirodalmi vállalkozása, a *Gessner' Idylliumi* és a *Bácsmegyeynek öszveszedett levelei*, továbbá a *Hamlet* és Bessenyei György egy német nyelvű írásának fiatalkori fordítása.

A filológusi szerep ezúttal különösen a *Bácsmegyey*hez írott jegyzetekben bizonyult szűkösnek számára. Itt alig leplezetten voltaképpen tanulmányt írt, mely a mű értelmezési hagyományát kívánja kimozdítani az életrajzi olvasat erős pozícióiból, s rámutat, hogy az adaptációnak tekintett szöveg – a nevek és a helyszínek megváltoztatásán kívül – alapvetően szoros fordítása a német eredetinek. Elemzéseiből jól láthatóvá vált, hogy Kazinczy mindig pontosan elhatárolható szövegegységeket vesz munkába, azt fordítja le, majd az átdolgozások során, immár az eredetitől függetlenül saját szövegét formálgatja tovább, mindig ugyanezen szövegegységek határain belül. Ezt az egységet Borbély Szilárd szövegszekvenciának nevezte, s e fogalom és szemléletmód szervesen beépült a hagyományos kiadással párhuzamosan készülő elektronikus kiadás koncepciójába is. Hogy e szemléleti kompatibilitás ilyen kézenfekvő módon alakult, talán nem független azoktól az elsősorban német irányultságú komputerfilológiai stúdiumoktól, amelyek érdeklődését ekkor már hosszabb ideje jellemezték.

A Kazinczy- és Csokonai-kutatások körébe tartozik egy szépirodalmi mű is, amely elválaszthatatlan Borbély Szilárd irodalomtudósi működésétől. Kazinczy születésének 250. évfordulóján, 2009-ben a Kazinczy-emlékév hivatalos konferenciája Debrecenben került megrendezésre, a kutatócsoport szervezésében. Az egyik estére színházi előadást terveztünk, s Borbély Szilárd azt vetette fel, hogy összeállítana valamit, amit aztán a Csokonai Színház művészei előadhatnának. Így született a *DEA Debrecen: Kazinczy és Csokonai* című „Theátromi Bohóskodás"-a,[5] a Csikos Sándor által vezetett lelkes színészcsapattal való szoros együttműködésben. Az ünnepi alkalmat követően az előadást a Csokonai Színház stúdiószínpadán játszották tovább és tévéfelvétel is készült belőle. A színpadi játék sok-sok Csokonai- és Kazinczy-művet használ fel (azonosításuk igazi kihívás lehet egy majdani Borbély Szilárd kritikai kiadás készítőjének), ezek a különböző időben és műfajban készült szövegek azonban összesimulnak egymással és a szerzői szöveggel, filológus és alkotó harmonikus egységét tanúsítva.

A Kazinczy-munkálatokkal egyidőben kezdett hozzá Ráday Gedeon és Földi János költői életművének feltárásához, mert megbízást kapott ezek kritikai sajtó alá rendezésére a Régi Magyar Költők Tára 18. sorozatának keretein belül.[6] Ez is 2009-ben jelent meg, s az ekkor összeérő munkák súlyos terheket raktak Borbély Szilárd vállára. A meg-

---

[4] Kazinczy Ferenc, *Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig: Önállóan megjelent fordításkötetek*, s. a. r. Bodrogi Ferenc Máté, Borbély Szilárd, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009.

[5] Drámákat tartalmazó kötetében *Istenasszony Debreczen* címmel szerepel. Lásd Borbély Szilárd, *Szemünk előtt vonulnak el: négy dráma*, Bp., Palatinus, 2011, 243–340.

[6] *Ráday Gedeon és Földi János összes versei*, s. a. r. Borbély Szilárd, Bp., Universitas, 2009.

előző években sorra jelentek meg ilyen témájú tanulmányai, melyek már előre jelezték a vállalkozás fontosságát, hiszen alapvető levéltári kutatásokról adtak számot, elsősorban nyilván Ráday Gedeon esetében (hiszen a Földi-hagyaték elveszett). Az előmunkálatok a költemények sajtó alá rendezésén túl megalapozták a prózai munkákra és a levelezésre kiterjedő teljes életműkiadást is, melynek terve azonban csak terv maradt.

Ennek az évtizednek a terméséhez tartozik még Vörösmarty válogatott verseinek kis kötete,[7] amely tudatosan megy szembe az élő kánonnal, hiszen olyan kultikus műveket hagy ki, mint a *Szózat*. Akötethez utószóként írott tanulmány a közvélekedéstől erősen eltérő Vörösmarty-képet fogalmaz meg: áthelyezi a hangsúlyokat a közéleti költőről a fiatalkori eposzköltőre, így adva magyarázatot a rendhagyó válogatásra is. A Vörösmartyval való foglalkozás más tanulmányokat is eredményezett; melyek 2006-os *Árkádiában* című tanulmánykötetében[8] önálló egységet alkotnak, az időközben Csokonairól született tanulmányok melletti legmarkánsabbat. (2012-ben pedig esszéi, recenziói jelentek meg önálló gyűjteményben, *Hungarikum-e a líra?* címmel.[9])

A 2010-es évek legelején három Csokonai-könyv készült egyszerre a kutatócsoport keretei között, az én filológiai monográfiám 2012-ben,[10] Szilágyi Márton életrajzi monográfiája 2014-ben jelent meg.[11] Borbély Szilárd Csokonai-életrajza töredékben maradt, ezért szomorú kötelességünk volt sajtó alá rendezése: még akkor is, ha nem készült el teljesen. S nemcsak azért nincs készen, mert nem teljes a biográfia, hanem mert a megírott fejezetek sem tekinthetőek végleges szövegűnek. Az életrajz 2013 decemberének legvégén habilitációs értekezésként lett egybeszerkesztve, az eljárás megindult a Debreceni Egyetemen, s az értekezés bírálókhoz került. A továbbdolgozás során, mikor az értekezés könyvvé alakult volna, e bírálatok beépültek volna a végleges szövegbe, aminthogy sok egyéb baráti beszélgetés (éppen hármónk között) az értekezésbe már beépült. Erre az átdolgozásra, s a hiányzó fejezetek megírására nem kerülhetett sor, így csak az értekezésként beadott változat adható ki, poszthumusz tematikus tanulmánykötetként.

A könyv három egysége közül az első kettő alapvetően egybetartozó tanulmányokat tartalmaz, a harmadik pedig különböző Csokonai-művek értelmezéseit. A legterjedelmesebb első egység Debrecennel és Csokonai szüleinek a városban betöltött helyével, társadalmi szerepével foglalkozik, s ezek alapján közelít Csokonai karakteréhez, amelyet viszont az Árkádia-per kapcsán bont ki. Látható tehát, hogy nem a szokásos életrajzi narráció érvényesül itt, még ha úgy is tűnik első látásra a család és a környezet rajza, azok időrendi elsősége alapján. A második egység, amely a Lilla-szerelmet járja körül,

---

[7] *Vörösmarty Mihály válogatott versei*, szerk. Borbély Szilárd, Bp., Palatinus, 2005.

[8] Borbély Szilárd, *Árkádiában*, Debrecen, Csokonai, 2006.

[9] Borbély Szilárd, *Hungarikum-e a líra?* Bp., Tipp-Cult, 2012.

10 Debreczeni Attila, *Csokonai költői életművének kronológiai rendje*, Bp. – Debrecen, Akadémiai – Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012.

[11] Szilágyi Márton, *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Bp., Ráció, 2014.

szintén felbontja az időrendet, s a fejtegetéseket a szerelmi költészet kulcsaként értelmezett, korábban készült *A' Tsókok* című prózaidillre futtatja ki. A harmadik egységben egyaránt olvashatunk tanulmányokat a drámákról (a *Tempefő*iról és a *Karnyóné*ról), a *Halotti verse*kről és az *Újesztendei gondolato*król: mindegyikben fontos szerepet kap az alkalmiság jelenléte, szövegalakító ereje. A tanulmányok sorát a *Russzó sírja* című zárja, amely Csokonai önképformálását járja körül, visszakapcsolódva – miként egyébként az előző tanulmányok bizonyos részei is – az első két fejezetben érintett lényegi kérdésekhez.

A tanulmányokat átható szemléletről, a módszertani megfontolásokról a kötet első fejezete szól, itt csak egy olyan vonást emelek ki, melyet Borbély Szilárd irodalomtörténészi alkata egyik legfontosabb jellemzőjének érzek. Ezek a tanulmányok – miként más tanulmányai és gyakran szövegkiadói jegyzetei – mindig valami olyan meglátásra épülnek, amely erősen magához rendeli anyagát. Szuverén alkotóként általában olyat látott meg egy-egy szövegben, amelyet más nem, s amelyet nem rendszerező tudósi elmével lehet meglátni. Ez a különös szövegérzékenység az ő igazi „módszertani" sajátossága, az ebből eredő új megvilágítás a tanulmányok érdemi hozadéka. Miközben persze képzett és gyakorló filológus volt, nagy elméleti tájékozottsággal, széleskörű irodalomtörténeti ismeretekkel rendelkezett. De könnyen ellépett ezektől is, egyre kevésbé érezvén kielégítőnek a tudományos diskurzus hagyományos kereteit.

Idéztem Borbély Szilárd első könyvét, a Kölcsey *Vanitatum vanitas*áról írottat, ahol is a hiábavalóság értelmezése helyett inkább az értelmezés hiábavalóságáról való gondolkodás indokoltságát vetette fel. A szkepszis idővel egyre nőtt benne, és csak azzal vigasztalta magát (illetve a beszélgetéseinkben minket), hogy úgysem olvassa senki a mi irományainkat. A szövegekkel való, ahogy mondogatta, „szöszölés"-ről persze nem tudott leszokni, hiszen ez volt leginkább elfogadható foglalatossága, de új utakat keresett. Az *Árkádiában* kötet utószavában így fogalmazta meg irodalomtörténészi dilemmáját, s az e dilemmára adott válaszát:

> Mivel ezek az írások irodalomtörténeti legendákat vizsgálnak, illetve irodalomtörténeti legendákat próbálnak szertefoszlatni, mindeközben kénytelen-kelletlen új legendákat hoznak létre. Úgy tűnik, egy legenda olyan erős, hogy csak másik legendával helyettesíthető, mert nagy ereje van a történeteknek. Egy irodalomtörténeti történet kritikus vizsgálata megkerülhetetlenül egy másik történet alkotását eredményezi. Miután ezeknek az írásoknak a szerzője szembesült ezzel a belátással, tudatosan törekszik arra, hogy a történetmondás narratív eszközeit felhasználva írja meg bizonyos irodalomtörténeti történetek újraelbeszélését.[12]

[12] Borbély, *Árkádiában, i. m.*, 206.

Az itt megfogalmazott belátás és törekvés jellemzi alapvetően a poszthumusz kötet tanulmányait is, legyen szó akár a Debrecent éltető mitológiáról vagy Vajda Julianna alakjáról. Ahogy korábban az 1804-es nagyváradi temetésről és Rhédey Lajosról krimi jellegű történet készült, úgy úszik most itt a későbbi Lilla alakjára Vályi Kláráé. Az olvasó eldönti majd, melyik legendát akarja hinni. S persze azt is, hogy akar-e legendát. Borbély Szilárd egyenes tudós, Rodolfó módjára előre megmondja: Vigyázat, csalok! Aki akarja, járjon utána, de szerinte végül is mindegy. Mindeközben azonban leheletfinom meglátások állítják elénk a kézbefogott vizsgálati tárgyat, úgy, ahogy még nem láttuk. Mi nem láttuk. Ahogy csak ő látta.

Attila Debreczeni

Csokonai and the Others

Szilárd Borbély, the Literary Historian – a Subjective Portrait

Szilárd Borbély's career as a literary historian began with a thesis about Csokonai, and ended with a postdoctoral work about the same poet a quarter century later. This paper gives a rough sketch about the path between these two endpoints, in a subjective manner. The first part is the overview of this thematically diverse progress, including the most relevant text editions and books. The second half of the paper offers a shot description of the remarkable characteristics of the Csokonai biography, which was edited posthumously.